

tas, tepsi ve tabaklarda zehirlenmeye karşı tılsım niyetine; serpuş, tolga başlıklarda güç sembolü; giyim eşyaları ve takılarda hırz ve vefk olarak yüzyıllarca kullanılmıştır. Barbaros Hayreddin Paşa'nın rüzgâra hükmedebilmek için sancağına mühr-i Süleyman motifi nakşettirmesi bu gelenekten kaynaklanır. Devlet fikri ve hükümet etme yetkisi ilk defa Hz. Süleyman'da kemale erdiği için ona bunu taşıyan mühür de aynı güç ve kudreti temsil eder. Bu sebeple mühr-i Süleyman her şeyden evvel devlet olmanın ve hükmetmenin sembolüdür.

Müht-i Süleyman eski edebiyatta da kullanılan bir motiftir. Divan şairleri sevgilinin dudağını gerek yuvarlak ve derli toplu biçimi gerekse bütün âşıkları, hatta insanları ve cinleri büyüleyip kendisine râmetmesi veya bütün güzellerin onun ağzına bakması gibi özellikleri dolayısıyla müht-i Süleyman'a benzetirler (Güzellik içre hatm eder ol la'l hâtemi/Ger nakş olursa müht-i Süleymân'a leblerin – Şeyhî). Dudak-mühtür benzetmesinde dudağın çevresindeki aya tüyleri mühtürün üzerindeki yazıları karşılar ve sevgili bir Süleymân-ı zaman olarak algılanır (La'lin üzre hattına benler perîşân olmasın / Yüz bulıcağ mühtür müht-i Süleymân'ı öper – Hayâlî). Sevgilinin rakipler arasında kalması ifritlerin yüzüğü çalmasıyla yorumlanır. Sevgilinin gaflet halinden istifade eden rakipler de müht-i Süleyman'ı çalan ifritlere benzetilir

Üzerinde ajurlu müht-i Süleyman tasvirleri bulunan rahle (Edirne Müzesi, Envanter nr. 1318)

Üzerinde
müht-i
Süleyman
bulunan
1213 (1798-99)
tarihli
bir mühtür

(Mest olup uyurken öpmüş la'l-i cânânî rakib / Ehremenler hâtemi almış Süleyman bîhaber – Bâkî). Bir beyitte de müht-i Süleyman'ın güç ve kudret tılsımı oluşuna işaret edilmektedir (Kazâ ol husrevin mahkûmu kılmış rub'-ı meskûnu / Nigîninde murabba' vefk edip müht-i Süleymân'ı – Sünbülzâde Vehbî). Halk şairleri de zaman zaman müht-i Süleyman'ı bir iktidar sembolü olarak kullanmışlardır (Lebinden nûş ettim beni söyledir / Ne çâre sevdiğim kader böyledir / Ak göğsün üzeri uzun yayladır / Müht-i Süleymân'a dahi yol vermez – Ruhsatî).

BİBLİYOGRAFYA :

Mühtred, II, 259; İbn Mâce, "Fiten", 31; Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı* (İstanbul 1941), İstanbul 1984, s. 120-121; Ali Nihad Tarlan, *Şeyhî Divân'ını Tedkik*, İstanbul 1964, s. 131; Mehmed Çavuşoğlu, *Necatî Bey Divân'ının Tahlihi*, İstanbul 1971, s. 30-31; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 20-21; Yıldız Demiriz, *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir*, Ankara 1979, s. 122-123, 129-132; J. Trachtenberg, *Jewish Magic and Superstition*, New York 1979, s. 140-141; Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, Ankara 1984, VI, 194; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, Ankara 1986, s. 96; M. Nejat Sefercioğlu, *Ne'î Dîvân'ının Tahlihi*, Ankara 1990, s. 27-28, 190-191; Ahmed Talât Onay, *Eski Türk Edebiyatı'nda Mazmunlar ve İlahî* (nşr. Cemâl Kurnaz), Ankara 1992, s. 381; E. Frankel – B. P. Teutsch, *The Encyclopedia of Jewish Symbols*, Northvale 1992, s. 161; Nusret Çam, "Türk ve İslâm Sanatlarında Altı Kollu Yıldız (Müht-i Süleyman)", *Prof. Dr. Yılmaz Önge Armağanı*, Konya 1993, s. 207-230; İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 1995, s. 299; Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Divânı (Tahlihi)*, İstanbul 1996, s. 279-280; A. Schimmel, *Sayıların Esranı* (trc. Mehmet Temelli), İstanbul 1997, s. 126-130; Hasan Özönder, *Ansiklopedik Hat, Tezhip Sanatları Deyim ve Terimleri Sözlüğü*, Konya 2003, s. 140; Nurettin Albayrak, *Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 476-477; J. Mc. G. Duwkins, "The Seal of Solomon", *JRAS* (1944), s. 145-150; Abdullah Aydemir, "Hz. Süleyman", *DüİFD*, sy. 1 (1983), s. 196-201; Zeki Kuşoğlu, "Türk Sanatında Müht-i Süleyman", *İlgi*, sy. 61, İstanbul 1990, s. 32; Sadi Bayram, "Türk Kültüründe Müht-i Süleyman'ın Yeri", *Kültür ve Sanat*, sy. 37, Ankara 1998, s. 47-51; Pakalın, II, 607; G. Scholem, "Magen David", *EJd.*, XI, 687-688, 695-696; "Süleyman Hz.", *TDEA*, VIII, 61-64.

İSKENDER PALA

MÜHRE

(مهره)

Ham kâğıtları düz hale getirip parlaklık vermek için kullanılan alet.

Aslı Farsça olan mühtre kelimesi Arapça'ya mühtrak olarak geçmiştir. Eskiden kâğıt imalâthanelerinde üretilen kâğıtların yüzeyi kalem ve fırçanın rahatlıkla yürütülebileceği düzlükte değildi. Kâğıtlar pürüzlerini gidermek, onları parlatmak ve kullanılır hale getirmek amacıyla mühtrelenirdi. Kitap sanatlarında kullanılacak kâğıtların âharlandıktan sonra bu tabakanın çatlayıp arasına is mürekkebi dolmaması için bir hafta zarfında mühtrelenmesi gerekirdi. Mühtrenin en yaygın şekli, her iki tarafında elle tutulabilecek kalınlıkta birer kolu ve çakmak taşı denilen parlak ve sert taşın boydan boya içine yerleştirileceği oyduğu düzgün bir ağaçtır. Taşın boyu 10-12, eni 4-5, kalınlığı 1 - 1,5 cm.dir.

Mühtrelenecek kâğıtlar ıhlamur ağacından yapılmış, sathı pürüzsüz ve ebadı kâğıt tabakalarından daha geniş bir tahta üzerine konulur. Yağlı insan cildine veya kuru sabuna sürülen kalın bir bez parçası kâğıdın üstünde dolaştırılıp kayganlık sağlandıktan sonra ve mühtre iki ucundan tutularak kâğıdın üzerine kuvvetle bastırılmak suretiyle ileri-geri hareketler yapılır, bu esnada kâğıt serbest bırakılıp elle tutulmaz. Eğer kâğıdın iki yüzüne de yazılacaksa iki taraf ayrı ayrı mühtrelenir.

Basım dışında elle gerçekleştirilen bütün yazı işleri için kullanılan kâğıtlar âharlanmış olsun veya olmasın mutlaka önceden mühtrelenmeye tâbi tutulur. Osmanlı devrinde İstanbul'da Beyazıt-Vezneciler arasında yer alan müzehhip ve mücellitler çarşısının bodrum katlarında âharcılardan başka hususiyile bulundurulmuş mühtrezen esnafı kâğıt terbiyesinin bu son merhalesini tamamlamakla geçimlerini sağlardı. Mühtrenin kâğıt üstünde daha süratli yürütülmesi için mühtre tahtasının (pesterk) hafif içbükey biçimde hazırlandığı da bilinmektedir.

Daha küçük ve az sayıdaki mühtreleme işlerinde deve kuşu yumurtası iriliğinde bir cam mühtre kullanılabilir; bu da iki ucundan kavranıp kâğıdın üstünde bastırılarak yürütülür. Deniz kulağı denilen deniz böceğinin, üstü benekli sert ve parlak kabuğundan da aynı maksatla faydalanılabilir. Bu küçük mühtre çeşidi "minkaf, miskale (mazgala), halezon, senc" isimleriyle de bilinir.

MÜHRE

Ezilmiş varak altının kâğıt, deri vb. bir zemine sürüldükten sonra mat sarı rengi yerine altın görünüşü alması için kullanılan alete “zermühre” adı verilir; bunun bir adı da miskaledir. Akîk, süleymânî taşı, yeşim, yemen taşı gibi pürüzsüz halde tesviye edilebilen ve iri badem biçimine getirilmiş bir taş 10-15 cm. uzunluğunda, elin kavrayabileceği kalınlıkta ahşap veya maden bir sap takılır. Zermühre parlatıcı taşının biçiminden dolayı “bâdemî” veya “yassı” olarak adlandırılır. Şemse cilt gibi düz sahtihli olmayan yerlerde ve dar sahalarda kullanmak için geliştirilen ucu ince ve eğri zermührele “kartal burnu, sivri mühre, tırnak mühresi” denilir. Zermührenin parlatma ameliyesinden önce yüz veya başa sürülerek cilt yağıyla kaygan hale getirilmesi şarttır.

BİBLİYOGRAFYA :

Gülzâr-ı Savâb, s. 75-76, 89; Müstakimzâde, *Tuhfe*, s. 604, 605, 606; Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (nşr. Uğur Derman), Ankara 1974, II, 201-203; M. Uğur Derman, “Kâğıda Dâir”, *İslâm Düşüncesi*, sy. 5, İstanbul 1968, s. 342-344; a.m.f., “Mühre, Mührelemek”, *TA*, XXV, 24.

M. UĞUR DERMAN

MÜHTEĐİ

(bk. İHTİDÂ).

MÜHTEĞİ-BİLLÂH

(المهتدی بالله)

Ebû Abdillâh (Ebû İshâk) el-Mühtedî-Billâh Muhammed b. Hârûn el-Vâsiğ-Billâh el-Abbâsî (ö. 256/870)

Abbâsî halifesi
(869-870).

218 veya 219'da (833 veya 834) Sâmerrâ yakınlarındaki Kâtûl'de doğdu. Halife Vâsiğ-Billâh'ın oğludur. Vâsiğ-Billâh'ın ölümünün ardından (24 Zilhicce 232 / 11 Ağustos 847) devlet adamları ve kumandanlar yeni halifeyi seçmek için toplandılar. Abbâsî tarihinde bu amaçla yapılan ilk toplantının sonunda Vâsiğ'in oğlu Muhammed'in halife ilân edilmesi kararlaştırıldı. Ancak nüfuzlu Türk kumandanları Muhammed'in yaşının küçüklüğünü ileri sürerek itiraz ettiler. Bunun üzerine onun yerine amcası Ca'fer b. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh, Mütevekkil-Alellah laka-bıyla hilâfet makamına getirildi. Mütevekkil-Alellah, Müntasır-Billâh, Müstain-Billâh ve Mu'tez-Billâh dönemlerinde Mu-

hammed siyasî hayattan uzak durdu. Mu'tez-Billâh'ın halifelikten hal'edilmesiyle kumandanlar Muhammed'e biat etmeye karar verdiler. Başlangıçta buna razı olmayan Muhammed, Mu'tez'in hilâfetten kendi isteğiyle çekildiğini açıklaması üzerine 27 veya 29 Receb 255'te (11 veya 13 Temmuz 869) Mühtedî-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Ancak Muhammed'in halife olması Bağdat'ta askerlerle halk tarafından tepkiyle karşılandı. Onun adına biat almak için görevlendirilen Süleyman b. Abdullah b. Tâhir saldırılara mâruz kaldı. Cuma günü hutbe yine Mu'tez adına okundu. Bu sırada Bağdat'ta bulunan Ebû Ahmed b. Mütevekkil'i halife yapmak amacıyla yoğun bir faaliyet başlatıldı. Ancak Ebû Ahmed kendisine yapılan teklifi kabul etmeyince Mühtedî'ye biat edildi (7 Şâban 255 / 21 Temmuz 869).

Mühtedî hilâfet makamına geçince bir yandan Türk kumandanları, bir yandan da âsilerle uğraşmak zorunda kaldı. Taberistan'da isyan eden Ali evlâdından Hasan b. Zeyd 255'te (869) bozguna uğratıldı. Bu dönemde Rey Valisi Mûsâ b. Boğa Ali evlâdı ile mücadeleyle görevlendirildi. Aynı yıl Mûsâvir b. Abdülhamîd eş-Şârî el-Hâricî kalabalık bir taraftar kitleleriyle isyan edip Musul'a girdi. Vali Abdullah b. Süleyman mukavemet edemeyip kaçmak zorunda kaldı. Hasan b. Eyyûb el-Adevî kumandasında gönderilen Abbâsî ordusu âsiler karşısında tutunamadı. Mûsâvir başşehir Sâmerrâ'yı tehdit eder hale geldi. Mûsâ b. Boğa ve Bayık Bey de bir sonuç alamadı. Yine aynı yıl Ali evlâdından olduğunu iddia eden Sâhibü'z-Zenc Ali b. Muhammed ez-Zencî, Doğu Afrika sahillerinden getirilerek Batıha civarına yerleştirilen Zenciler'in (Zenc) desteğini sağlayıp Abbâsî yönetimine karşı isyan etti. Basra'yı yakıp yıktı ve birçok kişiyi esir aldı. Mühtedî, devleti içine düşürdüğü bu kötü durumdan ve kendini Türk kumandanlarının tahakkümünden kurtarmak için harekete geçti. Ancak hilâfet makamına gelmesinde önemli rol oynayan Sâlih b. Vasîf et-Türkî ve Bayık Bey'in nüfuzunu kırmakta zorlandı. Bunun üzerine o sırada İran'da bulunan Mûsâ b. Boğa'ya mektup yazarak kendisini Sâmerrâ'ya davet etti. Mûsâ şehre girer girmez halifenin sarayına gidip Dîvân-ı Mezâlim'e başkanlık etmekte olan Mühtedî'yi Yârcûh et-Türkî'nin evine götürdü. Böylece onu Sâlih b. Vasîf'in nüfuzundan kurtardı. Mühtedî'nin Mûsâ b. Boğa ile kendisi aleyhine iş birliği yaptığını hisseden Sâlih bir süre Sâmerrâ'da saklandı, daha sonra yakalanarak öldürüldü (Safer 256 / Ocak 870).

Halife bu olayın ardından Mûsâ ve Bayık Bey'i de bertaraf etmek için çareler aramaya başladı ve onları karışıklıklara son vermek üzere Musul'da görevlendirdi. Mühtedî-Billâh, görünürde Türk askerleriyle iyi geçinmeye çalışırken bir yandan da Mısır'ın yerli halkından teşkil edilen ücretli askerleri (Megâribe) devletin önemli mevkilerine getirmek istiyordu.

Türk askerleri, 2 Receb 256'da (5 Haziran 870) maaşlarının ödenmemesini bahane ederek Sâmerrâ'da karışıklık çıkardılar. Halife askerlere maaşlarının Mûsâ'ya ve kardeşi Ebû Nasr'a verildiğini söyleyip onları bu Türk kumandanları aleyhine kışkırttı. Amacı onları birbirine düşürmek suretiyle bertaraf etmektir. Bu sebeple mektup yazarak Mûsâ'yı Sâmerrâ'ya davet ediyor, Bayık Bey'den de Mûsâ'yı öldürmesini istiyordu. Durumu farkederek Mûsâ ile Bayık Bey Mühtedî'yi hilâfetten uzaklaştırmaya karar verdiler. Sâmerrâ'ya gelen Bayık Bey halifenin sarayına giderek kendisiyle görüşmek istediğinde halife tarafından hapsedildi. Bunun üzerine Bayık Bey'in hâcibi Ahmed b. Hakkan Sarayı muhasara altına aldı. Mühtedî, Mûsâ ve Bayık Bey'in kendisini hal'etmek istediklerini anlayınca âsilerden bir grubu huzura kabul etti ve onlara kendisini Halife Mu'tez ve Müstain'e benzetmemelerini, kendisine zarar verilecek olursa çoğunun öldürüleceğini söyledi. Bu sırada Bayık Bey öldürüldü. Halifeyi destekleyenlerle Bayık Bey'e bağlı birlikler arasında meydana gelen çarpışmalarda çok sayıda insan hayatını kaybetti. Mühtedî'nin yanında yer alan Türk askerlerinin Bayık Bey'e bağlı birliklerin saflarına katılması üzerine kaçmaktan başka çaresi kalmayan halife yakalanıp Cevsak Sarayı'nda gözetime alınmıştı. Bütün ısrarlara rağmen hilâfetten ayrılmaya razı olmadı; Mûsâ b. Boğa ile diğer kumandanlara mektup yazarak kendilerine haksızlık etmeyeceğini bildirdi. Ancak bu sözlerine itibar edilmeyip başta Kayıglı Bey olmak üzere kumandanların kararıyla 15 Receb 256'da (18 Haziran 870) hilâfetten hal'edildi; ardından işkenceyle öldürüldü ve Sâmerrâ'da Müntasır-Billâh için yaptırılan Kubbetü's-Suleybiyye'ye defnedildi.

Yaklaşık bir yıl hilâfet makamında kalan Mühtedî-Billâh, Ömer b. Abdülazîz'i kendisine örnek almış, sade bir hayat tarzıyla kudret ve nüfuzu telif etmeye çalışmış, Türk kumandanlarının nüfuzunu kırmak, halifelğe siyasî ve dinî itibar kazandırmak için gayret göstermiş, ancak başarılı olamamıştır. Mühtedî'nin dinî politi-